

MARKO ČUDIĆ

Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar, Hungarológia Tanszék

Egy regény két különböző nyelvű fordítása, eltérő fordítói poétikák tükrében

Összefoglaló

A tanulmány célja, hogy megpróbálja összehasonlítani egy világszerte elismert kortárs bolgár prózaíró, Milen Ruzkov (szül. 1966-ban) *Възвишение* c. regényének magyar és szerb fordítását. Ruzkov regénye 2011-ben jelent meg. A magyar fordítás *Felmagasztosulás* címmel 2017-ben jelent meg Krasztev Péter tollából, míg a szerb fordítás, Jasmina Jovanović munkája, ugyanebben az évben jelent meg *Uzvišenje* címmel. A bolgár és a külföldi kritika egyaránt rámutatott már arra, hogy Milen Ruzkov regénye többek között (pszeudo)történelmi regényként is olvasható, ugyanakkor a bolgár történelem szatirikus, elidegenítő újraolvasásaként is felfogható. Ezt az elidegenítő effektust Ruzkov a nagy nemzeti történelmi narratívák elbizonytalanításával és kifigurázásával, valamint egy pseudoarchaizáló nyelvvel éri el. Ezt a valójában soha nem létezett pseudoarchaizáló nyelvet nevezte el a szakirodalom Witold Gombowicz *Trans-Atlantyk* c. regényével kapcsolatban *gawęda* nyelvnek. Bár az előadó teljesen tudatában van annak, hogy szaktudásából hiányzik a „harmadik láb”, vagyis a bolgár nyelv és rétegeinek alapos ismerete, a magyar és a szerb fordítások két, szinte mindenképpen eltérő fordítói stratégiáról tanúskodnak. A tanulmány fő témája tehát ezeknek a merőben eltérő stratégiáknak az elemzése, az ezekkel járó esetleges nyereségek és veszteségek óvatos feltérképezése.

Kulcsszavak: fordításpoétikák, fordítói stratégiák, (pszeudo)archaizáció, modernizáció, kortárs bolgár irodalom fordítása(i).

Milen Ruzkov kortárs regényíró a bolgár irodalom egyik legnagyobb nemzetközi sztárjává nőtte ki magát az utóbbi évtizedben, 2011-ben publikált *Възвишение* című regényével. Amennyiben elfogadjuk a posztmodern egyik

híres, eredetileg 1979-ből származó, Jean-Francois Lyotard által meghatározott definícióját, miszerint a posztmodern állapot egyik legfontosabb jellemzője a nagy elbeszélések halála (Lyotard 1984), vagy – fogalmazzunk óvatosabban – a nagy elbeszélésektől való ódzkodás, akkor Ruzskov regényét már egy új, posztmodern utáni időszak nyitásaként is lehetne olvasni, hiszen épp a nagy modern nemzeti, nemzetalapítási narratívákra épít, ráadásul egy tipikus pikareszk regénymodellt alkalmazva. Egyfajta huszonegyedik századi bolgár Don Quijoteként is lehetne értelmezni, ugyanakkor egy nagy nemzetépítési hősnarratíva ironikus dekonstrukciójaként is.

Ennek a tanulmánynak a célja azonban nem magának a regénynek az értelmezése, hanem a mű magyar, illetve szerb nyelvű fordításainak az összevetése. És itt még egy fontos korlátot kellene kihangsúlyozni, már csak az alapvető tudományos tisztesség miatt is: e tanulmány szerzője ti. nem szakértője a bolgár nyelvnek. Akármennyire is tény, hogy a szerb és horvát (és bosnyák és montenegrói) sztenderd nyelvhez a huszadik században standardizált macedón nyelv mellett a bolgár nyelv áll legközelebb – nem annyira a beszélt nyelv, mint a szövegértés terén – a nyelv finom nüanszait, történelmi rétegeit, közmondásait, idiomatikáját, régi és modern szlengjét nem vagyok képes megkülönböztetni, akármennyire is értem a szöveget. Ebből kifolyólag úgy is lehetne fogalmazni, hogy ennek a tanulmánynak voltaképpen hiányzik a „harmadik lába” – a bolgár nyelv és irodalomtörténet behatóbb ismerete. Egyfajta párhuzamos olvasónaplóként lehetne tehát inkább felfogni ezt a két különböző fordításpoétikával foglalkozó kísérletet.

Egy ilyen fontos kortárs regény bármelyik nyelvre való fordítása *fordításesemény*, abban az értelemben, ahogyan ezt a fenomént Kappanyos András definiálja: „Fordításeseménynek tekinthető egy fordítás elkészülése, közreadása, befogadása, kritikája, a fordítás kapcsán meghozott döntés, a fordítás révén létrejövő belátás, a fordítás feltételrendszerét érintő kulturális változás és így tovább” (Kappanyos 2020: 1). Ennek a hosszú definíciónak csak egyetlen kis szeletével hivatott foglalkozni ez az olvasat, de tény, hogy Ruzskov regényének

magyar, illetve szerb fordítása mindenképp az így felfogott fontosabb fordításesemények közé sorolható. Ebből a szempontból a regényt, érzésem szerint, nem követte magát a fordításeseményt megillető magyar, illetve szerb kritikai recepció, főleg a fordításelemzés vagy fordításkritika terén.

Nem akármilyen fordítói képességeket, illetve kreativitást igényel ugyanis Ruzskov regényének más nyelvre, nyelvekre való átültetése. Ruzskov nevezetesen egy olyan specifikus nyelvezetet teremtett meg, amelyben keveredik a (pszeudo)archaizáció, a népi nyelv, a tájnyelv, a bolgár nyelvújítás előtti nyelv, az akkori és a mai regionalizmusok, valamint a mai szleng (és ez csak egy része mindazoknak a nyelvi rétegeknek, nyelvi játékoknak, amelyekhez Ruzskov regényében folyamodik). Ez a nyelv viszont, akármennyire is reálisnak, (valaha) létező nyelvnek tűnhet, valójában így, ebben a formában soha nem létezett, tehát egy írói konstrukcióról van szó, és ebből a szempontból ennek a megkonstruált nyelvnek a poétikai funkciója a regény egészét tekintve még fontosabb.

Galin Tihanov bolgár–orosz származású angliai irodalomtudós Ruzskov regényének nyelvezetét találóan Witold Gombrowitz *Transz-Atlantik* című kisregényének pszeudoarchaizált barokk lengyel nyelvvel hasonlította össze (Tihanov 2019). Tihanov a *gawęda* (ejtsd: gavenda) nyelv egy specifikus, modern változatának tekinti Gombrowitz barokk nyelvimitációját, Milen Ruzskov regényében pedig ennek a stílusimitációnak egy mai változatát látja. A lengyel irodalomtörténetben és műfajelméletben nagy hagyománya van ennek a terminus technicusnak egyébként, és eredetileg a lengyel népi irodalom egy műfajára és annak stilizált nyelvezetére vonatkozik, többek között a lengyel dzsentriréteg mindennapi beszélt nyelvét hivatott bemutatni, a hagyományos lengyel népmesék és tündérmesék (nyelvi és narratív) keretébe beleágyazva. Tihanov Gombrowitznál és Ruzskovnál ennek különböző modern változatait látja viszont. Sokat lehetne természetesen vitatkozni ezzel a Tihanov által felvetett párhuzammal, támadni annak gyenge pontjait, tény azonban, hogy Ruzskov regényének esetében valóban egy erősen stilizált, megkonstruált, voltaképpen szinte teljes mértékben kitalált nyelvről van szó. A nem éppen kifejezetten művelt

narrátor, Gicsó (vagy Gicsó bá', ahogyan útitársa, a fiatal Aszenke szólítja) szemszögéből látjuk az eseményeket, ám narrátori trükkök és (hirtelen) regiszterváltások még így is gyakran előfordulnak a regényben, ami még inkább megnehezíti a fordító feladatát.

Ez azt jelenti, hogy a fordítónak, sokkal kifejezettebben, mint más prózai művek átültetésénél, egyfajta stratégiát, „fordítói ideológiát” kell kiépítenie, amelyet aztán lehetőleg következetesen végig kéne vinnie az egész művön. A regény magyar, illetve szerb fordítása épp két ilyen következetesen végigvitt, ám alapvetően különböző fordítói stratégiának a példája. A magyar fordítás 2017-ben jelent meg *Felmagasztosulás* címmel. A regény magyar fordítója – de a fordítást mint végeredményt tekintve, akár azt a kijelentést is megkockáztathatnánk, nagy mértékben újraalkotója – Krasztev Péter, tökéletes műfordítói öntudattal egy lábjegyzetben tisztázza és egy az egyben demisztifikálja is saját fordítói módszerét, választott és véghezvitt eljárását, ugyanúgy, mint ahogy azt maga Ruszkov is megteszi a regény első és utolsó lábjegyzetében, amelyben a regény nyelvezetének megkonstruáltságára utal (Krasztev egyébként saját, gyakran finom szubjektivitással átszőtt, sziporkázóan szellemes és ironikus kulturális reáliákra, bolgár történelmi személyiségekre és eseményekre vonatkozó fordítói jegyzeteit könyvvégi jegyzetek formájában közli). Krasztev úgy döntött, hogy egy online-szótár, illetve Jobb Boróka segítségével *székelyesíti* a szöveget, ám itt voltaképp egy pszeudoszékelyesítésről van szó, illetve arról, hogy Ruszkov soha nem létezett, kváziarchaizált pszeudobolgárját Krasztev egy soha nem létezett, kváziarchaizált pszeudomagyarra fordította, „költötte át”, és ehhez az eljáráshoz a székely nyelvjárás egyes elemeit tartotta a legmegfelelőbbeknek.

A legszembeötlőbb ez a lexika terén. Olyannyira gazdag, sok magyar olvasó számára első nekifutásra érthetetlen székely szavak, kifejezések tárával találkozunk már a legelső oldaltól, hogy az akár bosszantó is lehet annak a számára, akinek nem áll szándékában minden egyes oldalon dialektális szótárakat bújni. Viszont – és most saját és még egy kolléganóm szubjektív olvasói élményéből indulok ki – miután végigvergődik az első tizenöt-húsz oldalon, a

szöveg annyira „magába szippantja” az olvasót, hogy a regényt gyakorlatilag nem lehet letenni, annyira lebilincselő, azzal együtt, hogy az olvasó továbbra is kontextustól függően találgatja, hogy a *(vissza)sirül* az vajon azt jelenti-e *(hátra)fordul*, hogy a *babba* a mai *tökjónak* egy vulgárisabb megfelelője-e talán *(fasza)*, és hogy a *pászá* a mai *passz*-nak felel-e meg, és akkor a *nyakkintásról* még nem is beszéltünk, és sorolhatnánk még nagyon sokáig.

Egyik, a klasszikus regénypoétikára nem jellemző specifikuma ennek a szövegnek az eredetiben is az, hogy a narrátor sokszor zárójelben megadja egyes szavak vagy kifejezések jelentését. A kuriózum azonban az, hogy nem biztos, hogy a magyarázat világosabb, mint maga a szó vagy a kifejezés, arról nem is beszélve, hogy sokszor a magyarázat komplikáltsága, idegensége teljesen elbizonytalanítja Gicsó narrátori státuszát, és inkább egy *narrátor ex machina* vagy egyenesen *Ruszkov ex machina* általi ironikus intervenciót feltételez. Íme néhány példa: *eregélnek (azazhogy menegélnek)* (Ruszkov 2017: 10)¹, *burungolt (kvázi: rágta az agyam)* (mf, 11), *cserepeskedni (úgymond vitatkozni)* (mf, 12), *ándungos (kvázi: csökönös)* (mf, 13), *alította (azaz sejtette)* (mf, 14), *mappáján (kvázi: föld-abroszán)* (mf, 15), *kalabért (azaz mordályt)* (mf, 16), *nem ajongott (átallott, úgymond)* (mf, 23), *erőss idővel (kvázi viharral)* (mf, 25), *jelleme (kvázi: lelki hajlandósága, karaktere)* (mf, 26), *a botikát (vulgó/értsed: gallyakat)* (mf, 33), *vikotálni (deákul: disputálni)* (mf, 44), *binokulárjába (kvázi: messzelátó évegcsévbe)* (mf, 70), *rühölődjék rajt’ (kvázi: tépje az idegeimet)* (mf, 71), *borravalóbul (úgymond baksist)* (mf, 72), *becirmoltam (kvázi pacáztam)* (mf, 75), *kimíveletlen (kvázi: pallérozatlan)* (mf, 93), *bötykös legényke (kvázi, hogy peckes meg rátarti)* (mf, 102), *meglépesedett (tollasodott, na)* (mf, 127), *elcsurgálta (úgymond meglovasította)* (mf, 143), *esszeesküvésben (kvázi: konspiratív)* (mf, 150), *de megértem őket (Je comprendre); kereskedelmi (kvázi: merkantilista)* (mf, 156), *fogadást (kvázi: bankettet)* (mf, 168), *szobor (kvázi: faragvány)* (mf, 172),

¹ A példatár idézésénél a továbbiakban a magyar, illetve a szerb fordításra hivatkozva a következőképpen idézem az oldalszámokat: mf, oldalszám, illetve: szf, oldalszám. (A szerző – M. Č.).

rovátkolt barom (bogár, kvázi) (mf, 182), *a borítékva (couvert, hogy mindenki megértse)* (mf, 183), *jellem (character)* (mf, 193), *csurka (más vidéken: hurka)* (mf, 196), *renyekednék (kvázi csudálkoznék)* (mf, 234), *láthatár (horizont francúzul)* (mf, 250), *perjésedik (nyövesedik, úgy értsd)* (mf, 337), *sietnek (ami ugyanaz, mint a szepletnek)* (mf, 357), és még nagyon sokáig sorolhatnánk.

Már az anyag heterogenitása, illetve az, amit a narrátor zárójeles magyarázatra méltónak tart, valójában arról árulkodik, hogy ezeknek az információ szempontjából sokszor redundáns vagy egyenesen zavarba hozó (kvázi)magyarázatoknak az elsődleges funkciója regénypoétikai, azazhogy valójában az olvasási ritmust szándékosan megakasztani hivatottak. Ez is egy olyan szövegszint, amely kivételes kreativitást igényel a fordítótól: Krasztev Péter leleményességébe remélhetőleg már ez a kicsit extenzívebb példatár is némi belátást nyújthatott. Nemcsak olyan megoldásokat választott, amelyek közel állhatnak a magyar olvasóhoz, hanem a dialektális elemek és a szinte a semmiből hirtelen előugró idegen kifejezések betűzdelésével mintha egyenesen Arisztotelész tanácsát tartotta volna be, aki szerint „Közönségesnek nevezem azt a szót, amelyet mindenki használ, idegenszerűnek pedig azt, amelyet az idegenek; világos tehát, hogy ugyanaz a szó idegenszerű és közönséges is lehet, de nem ugyanazok számára” (Arisztotelész 1974: 20). És az, ahogyan Ruszkov-Krasztev² kombinálják a szokványost a szokatlannal, szintén mintha Arisztotelész egy gondolatát visszhangozná, miszerint: „Emelkedett és választékos lesz a kifejezés, ha a közhasználatú szavakat szokatlanokkal vegyítik” (Arisztotelész 1974: 21).

Ám a találó lexikális megoldások önmagukban még nem feltétlenül jelentik az igazán nagy mű és tehetséges szerző *differentia specificáját*. Arisztotelész szerint a találó metafora az az elem, amely erről a leginkább tanúskodik: „Bár általában igen fontos az említett formákkal, összetételekkel és szokatlan szavakkal helyesen élni, mégis legfontosabb a metaforák használata, mert csak ezt nem lehet másoktól

² Az utószót a magyar kiadáshoz Parti Nagy Lajos írta, aki egyenesen „Ruszkov-Krasztev regényével” érvel (Parti Nagy 2017: 393), az olvasó pedig szerinte „Ruszkov-Krasztev ironikus nyelvtobzódásából” emeli ki a végén a fejét (Parti Nagy 2017: 394).

eltanulni, ez a tehetség jele. A jó metaforák használata a hasonló vonások felismerésén alapul” (Arisztotelész 1974: 23). Tekintettel azonban arra, hogy Arisztotelész óta elég radikálisan megváltozott, kitágult a metafora jelentésköre, ebben az esetben inkább a leszűkítésre koncentrálva és az ókori poétikai analógiára támaszkodva ki lehetne keresni a regényben előforduló hasonlatokat, ezt az eredetiséget és a szerzői-fordítói kreativitást illusztrálандó. Íme néhány példa: *hogyan úgy kísérsenek, mint a lúdérccé lett holtak lelke a jégsivatagban* (mf, 10), *csak néznek, mint varjú az üres koncba* (mf, 35), *Mitül vagy úgy felberzenkedve, mint szűzlány seggin a pörsenés?* (mf, 52), *Ti, aszongya, mivel nem vagytok kozmopoliták, benő benneteket a szőr, akár a kozákokat, vagy csóróra csupaszítjátok, mint rosszlányok a csunyájukat* (mf, 60), *úgy megszedültél, mint vasorrú bába a mágneses viharban* (mf, 102), *aludt még, akár egy kicsidasszony a menyegző reggelin* (mf, 115), *Árté daliák ezek, de eccerűek, mint a ganyéhányó falapát* (mf, 227), *Te meg mit hallgatsz, mint süket disznó a kukoricásban?* (mf, 257), *vergődik, mint vak ürü a karámban* (mf, 279), *velük komázni olyan, mint sünt dugni a gatyádba* (mf, 284), *belegabalyodott a kétarcúságba, mint majom a házicérnába* (mf, 308), *úgy burjánzik rajt’, mint bongyordisznón az őszi sörte* (mf, 349), *hogyan ne csak úgy beletőkesszem a pengét, mint karakacsan a kucovlah vásárban* (mf, 381). Ehhez az utolsóhoz Krasztev nem adja meg jegyzetben az esetleges kulturális referenciát.

A közmondások, a (pszeudo)népi kifejezések, magvas parasztbölcsességek már az első spanyol pikareszk regény, Lazarillo de Tormes óta fontos poétikai rétegét képezik ennek az alműfajnak. Kulminációját Cervantes *Don Quijotéjában* éri el. Cervantes első szerb fordítója, Đorđe Popović ezeknek a közmondásoknak a fordítása során érdekes stratégiát alkalmazott: a nagyregény első felében szinte mindegyik közmondásra megpróbál szerb megfelelőt találni. A regény második felében azonban, amelyben Sancho Panza csak úgy ontja magából a népi bölcsességeket, a szerb fordító egyszerűen lefordítja azokat, arra számítva, hogy szerb megfelelők híján is az olvasó eligazodik bennük, megérti jelentésüket, jelentésrétegeiket. Nagy fordítói rizikó ez, de adott esetben, ha a fordító ügyesen

és mértékkel cselekszik, gazdagíthatja is a befogadó nyelv kultúráját vagy az egyes olvasó kulturális horizontjait. Hasonló kombinált technikát alkalmaz minden bizonnyal Krasztev is. Az erre vonatkozó példatár egy szelete is erről tanúskodhat: *a lószart is eladja szilvabefőtt gyanánt; szar a hideg szél nélkül* (mf, 19), *jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok* (mf, 90), *A tett halála a vekengés, mondom én* (mf, 93), *a nép ellensége suvase nyugoszik!* (mf, 116), *lefogadnám, magában anyámat káromolja a hédervári* (mf, 154), *bolond fejből bolond szél fúj* (mf, 247), *éhkoppon a medve se táncol* (mf, 267), *az utcán virul, a házban lapul* (mf, 269).

A rurális nyelvezetet azonban a magyar fordító ügyesen beépített, szinte ritmikusan ismétlődő, azonban minden egyes előfordulása alkalmából meghökkenést okozó – mert egy tizenkilencedik századi műveletlen és de facto írástudatlan bolgár paraszt (aki a revolvvert levorvernek mondja) nyelvhasználatához nem illő – modernkori vagy akár kortárs urbánus – szlenggel ellenpontozza: *Óóóó, a bipsik a ravaszabbak* (mf, 18), *Közben a forralt pálinkához szalonnát früstükölt* (mf, 21), *amúgy a maga múdján, langsamban* (mf, 24), *és pár lépést curikkoltam* (mf, 59), *orosz mátuska, mondtam, szerb bratyók* (mf, 82), *Langsam spaziren!* (sic!, mf, 92), *a szüntelen fisletéstül büzlentű lesz az ember* (mf, 151), *No, erre oszt elöntötte az agyamat a szar* (mf, 173), *mifelénk tevmadárnak nyelvújították* (mf, 197), *Mekkorát szívтам miánnatok!* (mf 245), *mire mentem vóna nélküled ezekkel a szarjankókkal; mi már hejderégóta ismerjük egymást* (mf, 304), *de hol erre a vér a pucában?* (mf, 355), *Ha őszinte akarok lenni, nekam már fáj a seggem, vagy ahogy felétek mondják: leszarom* (mf, 375). Az utolsó példa egyébként legalább két okból is érdekes: ez a mondat a főhős szájából ugyanis már a regény tragikus fináléjában, a bolgár felkelők – beleértve a két főszereplő, Gicsó és Aszenke – hősi halála előtt hangzik el, és a végzetnek ez a fajta kvázi komolytalan, úgymond „link”, nyelvileg is szankcionált elfogadása részben ellenpontozza a helyzet tragikumát. Másrészt pedig, tekintettel arra, hogy a magyar nyelvben nem használatos, kevésbé érthető szlengszerű kifejezésről van szó, a fordításban magyarázatot igényel, a Klaudy Kinga (Klaudy

2002) által definiált explicitációnak egy formáját. A sokszor meghökkentően goromba kifejezéseknek pedig stílusértéke van. G. Bogár Edit meglátása szerint: „Mivel a legtöbb szerző a nyelvhasználattal is jellemzi hőseit, a fordításban meg kell őrizni a forrásnyelvi kifejezés stílusértékét, azaz ugyanolyan erejű, ugyanolyan durva szavaknak kell bekerülniük a célnyelvi szövegbe is” (G. Bogár 2018: 538).

Ruszkov regényének egyik specifikuma a szinte refrénszerűen ismétlődő, sokszor a főhős(ök) szájából elhangzó vagy fejében megfogalmazódó, egy adott szituációtípusra való reakcióként jelentkező kifejezések, az egyszerűbbektől kezdve – *anyátok fiskusát, rőtfaszú ürdüing*³ – a komplexebbekig, mint például az *idsanyám, borogass!*, vagy a *jersze, tubicám, megmutatom, hol terem a cinterem!*, egészen a mély filozofikus-egzisztenciális töltetű belátásig, miszerint *az idő meg csak telik-múlik, baszik az emberre* (mf, 55). Ez a tétel, azonkívül, hogy többízben is szó szerint megismétlődik, más formában is variálódik a történet során: *A fű meg csak nő, oda se baszik* (mf, 272), *Az idő penig telik-múlik, nem baszakszik* (mf, 273), illetve ennek az általános igazságnak a kulturáltabb megfogalmazásáig, mint például ez: *De örökké nem lehetsz fiatal, mert az idő száll, meg nem állna* (mf, 345).

Krasztev Péter kreatív fordításában valóban sok elemet lehetne még izolálni és külön foglalkozni velük, de az így is már-már túlzottan extenzív példafelsorolást elkerülendő, válasszunk ki még egy véleményem szerint igen fontosat, amely a fordítói stratégia alkalmazkodóképességéről tanúskodik: a beszélő vagy sokat sejtető nevek, illetve az ugyancsak sokatmondó toponímák, nemzetek stb. elnevezéseinek lefordítása. Egy szláv nyelvről magyarra való fordítás esetében (és ez természetesen fordítva is igaz) ez újabb nehézségek és fontos stratégiai döntések elé állíthatja a fordítót. Krasztev fordítása itt is egyfajta kreatív következtelenségről tanúskodik. Az ortodox délszláv kultúrákban rendkívül nagy

³ A sokszor ismétlődő kifejezéseknél mellőzöm az oldalszámok megjelölését. (A szerző – M. Č.).

tiszteletnek örvendő szentet, akit a tengerészek szentjének is tekintenek, egyszerűen *Csodatevő Szent Nikolának* nevezi (mf, 51), nem fordítja le tehát bevett magyar szokás szerint Szent Miklósra. Amikor pedig Gicsó a maga jellegzetes módján magyarázza Aszenkének a reneszánsz kultúrát, az egyik ilyen művészettörténeti leckéje során a következő mondat hangzik el: *A régi időkben élt Firenzében egy jóember, Mihály Ángyeló, aki igen parapács kőműves vót, meg szobrokat is faragott.* (mf, 69). A többi betyár-felkelő nevét következetesen lefordítja (*Sumeni Tódor, Rémm Petkó, Bogár Peju, Makk Stefán*), de a létező történelmi személyekkel máshogyan jár el. Így a regény egyik láthatatlan irányítóját, Dimitar Obsti nevét (eredetileg Dimitar Nikolicsot), akit szó szerint „Általános Dimitárnak” lehetne nevezni, hiszen ő az Ügy (a bolgárok törökök alóli felszabadítása és ez általi felmagasztosulása) *spiritus movense*, Krasztev *Szeriben Dimitárnak* fordítja. Szava Dobroplodni nemzetébresztőt (Krasztev jegyzetbéli kifejezése) pedig szó szerint fordítja, de magyarázatot is fűz hozzá, olyat, amely nyilvánvalóan csak a fordításban létezik – viszont ezt a fordítói beavatkozást a kontextus kényszerítette ki: *Még Dobroplodni – pedig az ő neve jótermésüt jelent bolgárul! –, még neki se lenne erre ötlete.* (mf, 270). A toponímákat különbözőképpen oldja meg, egyértelmű fordítással – pl. *Betyármező* (mf, 79) –, zárójelben megadott fordítással, pl. *elementünk a Preszecsena (Hasított) szikla alatt* (mf, 184), vagy toldalékszerű magyarázattal, mint a következő példában: *Zlosztennek, azaz gonosznak azért híjják ezt a csúcsot...* (mf, 240). Az országokra sem mindig a mai sztenderd magyar változatot használja: *Emmeg attul van, mer’ Francúzföld valódi ejrópai ország, nem pedig valami balkáni istálló.* (mf, 263). Egyébként a *francúzt* mint nemzeti hovatartozást, illetve a nyelvi meghatározást – *francúzul (beszélt)* – következetesen viszi végig a könyvön (a fordításon). De nemcsak a nyugati nemzetekre használja az archaizált vagy a kevésbé közismert formákat. Így például a ma használatos *montenegrói* helyett az eredeti nyelvben használatos *crnogorác* megnevezést használja: *szerbek meg deli crnogorácok fenik a törüket a törökre.* (mf, 142). És végül, de közel sem utolsósorban, ugyanúgy, mint ahogy

Szent Nikolát meghagyta gyakorlatilag az eredetihez igazodva, meghagyja, minden bizonnyal kontextuális megfontolásból, egyfajta nemzeti-bolgár-keresztény-ortodox reáliaként a Szpasz napját (Szpaszovdent) is gyakorlatilag eredetiben: *Spasz napján a meddő asszonyok és a betegek eljárnak meghempergőzni a nagyzezerjőfűben, hogy helyreálljon az egészségük.* (mf, 306). Ha a nemzetközi vagy akár a magyar szentnapok nomenklatúrájához igazította volna és Mennybemenetelként vagy Áldozócsüörtökként fordította volna, akkor kiveszett volna ez a nemzeti hiedelmi elem, ez a kulturális reália – talán így érvelhetett a regény magyar fordítója.

Visszakanyarodva a bevezetőben említettekre, egy ilyen fordítás tehát, mint amilyen Krasztev Péteré, nemcsak amiatt nevezhető fordításeménynek, mert egy jelentős kortárs bolgár prózaíró egyik főművét tette először hozzáférhetővé a magyar olvasóközönség számára, hanem azért is, *ahogyan* gazdagítja a magyar fordításirodalmat – radikális fordítói stratégiájának nyelvi kreativitásával, a következetesség és a kreatív káosz ritmikus váltakozásával ugyanis egy eddig a magyar fordításirodalomban nem tapasztalt nyelvi és epikai univerzumot teremtett meg, amelynek kritikai befogadása, eddig legalábbis úgy tűnik, meghaladja a napi kritika tempóját, illetve több időt és elemzést, befogadói tapasztalatokat feltételez majd. Ezért varázs és rizikó is az ilyen fordítói stratégia alkalmazása (amelynek természetesen az az alapvető előfeltétele, hogy a fordító egyáltalán képes legyen egy ilyen, nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, monumentális nyelvalkotói vállalkozás véghezvitelére).

Jóval kevesebb rizikóval jár, könnyebb, gyorsabb befogadást ígér az a fordítói stratégia, amelyet most így, *ad hoc*, tipikusan mesteremberi (szemben a művészi igényűvel) stratégiának nevezhetnénk, és amely, a minél könnyebb érthetőségre törekedvén, gyakorlatilag lemond az eredeti szöveg specifikus stilizáltságának a célnyelvbe való átültetéséről, és ehelyett az eredetinek egy *de facto* csupaszabb, modernizált, közérthetőbb változatát adja. Sokszor egyébként nem a fordító, hanem a szerkesztők vagy még inkább a kiadóvállalat politikája határozza meg a fordítói stratégiát, de az is megtörténhet, hogy egy adott könyvnek többek között

nyelvtörténeti vagy nyelvrokonsági okokból is kifolyólag egy adott nyelvre való (pszeudo)archaizációja, (pszeudo)dialektizációja természetesebbnek, közérthetőbbnek tűnhet az egyik célnyelvben, mint a másokban.

Ezt a fajta mesteremberi, úgymond „prózaibb” fordítói stratégiát választotta Ruzskov regényének szerb fordítója, Jasmina Jovanović. A szerb fordítás, *Uzvišenje* címmel, ugyancsak 2017-ben jelent meg. Jasmina Jovanović nem a nyelvteremtő fordításstratégiát választotta – nem archaizál, de nem használ dialektizmusokat sem, vagy csak nagyon keveset. Mind az archaizáció, mind a következetesen a szerb nyelv egy kiválasztott dialektusának a használata egy bolgár nyelvről lefordított könyv esetében egészen más szituációba hozná a fordítót is meg a befogadót is, mint a bolgár–magyar nyelvi reláció esetében. Ennek nyelvtörténeti, nyelvrokonsági és politikai okai is vannak. Az archaizációval szembeni ellenérv nyelvtörténeti: a 19. század közepén–második felében végbement szerb nyelvújítás ugyanis annyira radikálisan szakított az addig használatos egyházi szlávval, illetve az orosz elemeket is nagymértékben tartalmazó urbánus szlavenoszerb (*slavenosrpski/slavjanoserbski*) nyelvvel, hogy ez egy nagy olvasói, értelmezői, kulturális cezurát is eredményezett (erről részletesebben l. Milosevits 1998: 93–103). Emiatt egy esetleges archaizációs fordítói stratégia nemcsak a fordítót állítaná szinte megoldhatatlan feladat elé, hanem a szerb olvasók nagy többségének számára szinte teljesen érthetetlen, a szerb felvilágosodáskori szerzők műveire emlékeztető, poétikailag inautentikus szöveget eredményezne. A második kreatív fordítói stratégialehetőség az lehetett volna, hogy a fordító, hasonlóan, mint a magyar fordítás esetében, kiválasztja a szerb nyelv egy szubsztenderd regionális formáját, egy dialektust tehát, de ez is nagy érthetőségi és politikai barrierекbe ütközne. Tekintettel ugyanis arra, hogy Szerbia és Bulgária egymással határos országok, az egyedüli plauzibilis, hihető megoldás az lehetett volna, ha a szerb–bolgár dialektusi kontinuum vonalát követve a hősök a bolgár határhoz legközelebb álló, szubsztenderd piroti (a délkelet-szerbiai Pirot városa és környéke) dialektusban szólalnának meg – ez lehet, hogy sok szerb olvasó számára nevetséges és mulattató volna, kivéve épp a

pirotiak és bizonyára az egész kelet- és dél-szerbiai régió lakosai számára, akiknek egyáltalán nem jó emlékeik fűződnek a bolgárokhoz, tekintettel azokra az atrocitásokra a második világháborúban, amelyet a fasiszta bolgár megszálló csapatok követtek el a helyi szerb lakosság ellen (az anekdota szerint egy piroti embert úgy lehet legkönnyebben vérig sérteni, ha „lebolgározzák”).

Nemcsak azért, mert e sorok írója először a magyar fordítást olvasta el, és csak utána a szerbet, hanem a két nagyban különböző fordítói stratégiának a bemutatása szempontjából is hasznosnak érzem a szerb fordításban előforduló megoldások elemzését legalább részben a magyar fordítás tükrében elvégezni, óvakodva természetesen a sarkalatosan megfogalmazott és elhamarkodott értékítéletektől. Induljunk ki a címből! Krasztev Péter magyar megoldása azért találó, mert egyszerre két fontos dologra is utal: a szellemi-művelődésbeli felemelkedésre, amely az Ügy (Bulgária török megszállástól való felszabadítása és a bolgár nemzet emancipációja) sikeres lebonyolítása után be fog következni, de arra is utalhat, hogy ez csak a hősi halál, a lehető legnagyobb személyes áldozat útján lehetséges – ez által az ember a nemzeti hős státuszaig magasztosulhat fel. És akkor még a keresztény szimbolikáról – a mennybemenetelről – nem is beszéltünk. Ehhez képest Jasmina Jovanović szerb megoldása – *Uzvišenje* – azzal, hogy inkább (hegyi) magaslatra asszociál, nem magára a felkapaszkodásra, felemelkedésre, jóval kevésbé találónak tűnik. Nem áll szándékomban mindenáron kivédeni a szerb fordítás gyengébb vagy gyengébbnek látszó megoldásait, de e mögött a fordítói döntés mögött is könnyen lehet, hogy a nyelvi asszociatív és konnotatív mező korlátai állhatnak: létezik a szerb nyelvben is használatos, valamivel archaikusabb patinát viselő *uznošenje* vagy az egyházi szláv kicsengésű *vaznošenje*, *vaznesenje* szó is, de ez nagymértékben a bibliai jelentésre redukálná a gazdag jelentésmezőt, és az olvasók túlnyomó többsége nagy valószínűséggel csak a mennybemenetelre asszociálna róla. Arról nem is beszélve, hogy a címadás sem mindig a fordító végső döntése. Erre G. Bogár Edit is figyelmeztet: „A címadás sokszor nem a fordító műve, a kiadó vagy a szerkesztő változtathat a fordító megoldásán” (G. Bogár 2018: 540). De így van ez a regény

többi, úgymond „kulcsszavával” is. A Krasztev Péter által *Ügynek*, illetve *Revolúciónak* fordított konspiratív tervet Jasmina Jovanović egyszerűen csak úgy fordítja, hogy *Delo* és *Revolucija* (ami szerbül a magyarban sokkal gyakrabban használt *forradalom* megfelelője). És magyarul a *francúz/francúzul* egyáltalán nem ugyanaz, mint szerbül a *Francuz/francuski*, a nem mindennapi/meghökkenítő vs. mindennapi szóhasználat szempontjából.

Hasonló a helyzet a refrénszerűen ismétlődő kifejezésekkel is. Ahol Krasztev meghökkenítő vagy a sztenderd magyar nyelvben ismeretlen/kevésbé használatos megoldásokat talál, ott Jasmina Jovanović minden szerb olvasó számára ismert, már-már közhelyesnek hangzó fordulatokhoz folyamodik. Így a Krasztev által tolmácsolt Ruzskovnál sokszor ismétlődő, de szinte mindegyik alkalommal meglepetést okozó, igen találó *Jersze, tubicám, megmutatom, hol terem a cinterem!* a szerb fordításban a közhasználatú *Pa da vidimo čija majka crnu vunu prede!* fordulattá laposodik. Egyetlen helyen folyamodik csak a szerb fordító ennek a szituációnak (amelynek nagyjából az a jelentése, hogy „elme gyünk és móresra tanítunk valakit”, „megtanítjuk kesztyűbe dudálni”) másféle, megkockáztathatnánk azt a kijelentést, hogy bátrabb variálására: *Hajdemo kod junaka da vidimo ko je kum, ko svat, a ko nevestin brat* (szf, 55). Magyarul ez kb. így hangzana, szó szerinti fordításban: *Menjünk el a daliához, hogy meglássuk ki a keresztapa, ki a násznagy, és ki a menyecske bátyja.*

Igazságtalan lenne azonban éppen mindegyik ilyen refrénszerűen ismétlődő kijelentés esetében a magyar fordító megoldásait tartani találóbbaknak. Jó példa erre a magyarban szinte mindegyik esetben egyformán ismétlődő *Az idő pedig telik-múlik, baszik az emberre* (néhány helyen a mondat második fele némileg variálódik, *nem baszakszik* formában látjuk viszont). Jasmina Jovanović fordításában változatosabban jelenik meg ez a kijelentés (narrátori betoldás) – van, ahol rímel is vagy alliterál a mondat: *Vreme ne prašta, sve podjebava* (szf, 41), *A vreme prolazi, ne staje* (szf, 48), *A vreme ide li ide. Vreme ne staje* (szf, 60), *A vreme prolazi, ne jebe živu silu* (szf, 128), *Ti ne vidiš, ali vreme leti, vreme ne staje!* (szf, 152), *A vreme prolazi, ne staje i pet para za tebe ne daje* (szf, 198),

A vreme prolazi, ne jebe ništa. Vreme ne staje (szf, 236), *Ali ne možeš biti večno mlad, jer vreme leti, vreme ne staje* (szf, 299).

Van azonban a regénynek még egy rétege, amelyben a bolgár–szerb szomszédság és (közös) történelem inkább a szerb fordítót favorizálja: a hosszú, több évszázadig tartó török megszállás ugyanis mind a bolgár, mind a szerb nyelvre rányomta a bélyegét viszonylag nagyszámú török eredetű szó (turcizmus) formájában. A turcizmusok nagy többsége a mai szerb nyelvben természetesen már archaizmusnak számít, de egy modern irodalmi műnek sajátos patinát kölcsönözhet, és másféle, történelmi és irodalmi asszociációkat indíthatnak el a szerb olvasóban (pl. Ivo Andrić történelmi regényei és Boszniában játszódó elbeszélései tele vannak turcizmusokkal, amelyekhez a könyvei végén gyakran maga Andrić adta meg a glosszáriumot). Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a turcizmusok viszonylag gyakori használata az egyetlen archaizáló eleme az egyébként modern nyelvezetű szerb fordításnak. Főleg a régi mesterségek török eredetű megnevezései dominálnak a szerb fordításban: *abadžija*, *terzija*, *ćurčija*, *dunder*, az útszéli kocsmákat Jasmina Jovanović következetesen és találóan *mehana*-ként fordítja, és ami Krasztev fordításában egyszerűen *órátorony* (mf, 179), az a szerb változatban az erős történelmi és irodalmi konnotációkat ébresztő *sahat-kula* lett (szf, 153). A *konak*, amelynek jelentése, mai napig használatos turcizmusról lévén szó, a szerb olvasó számára világos, a magyar fordításban magyarázatra szorul: (...) *a konak pedig fogadót, kvázi éjszakázó helyet jelent* (mf, 96).

Jasmina Jovanović fordításában a hasonlatok találóak, de nagy többségükben nem annyira meghökkentőek, mint Krasztev Péter megoldásai. Íme néhány példa: *Sav se jadan skupio od zime, ko pas lualica na putu* (szf, 10), *namirišu blago ko lovački hrtovi trag divljeg vepra* (szf, 15), *a dah mu smrdi ko grob kužnog* (szf, 17), *srce im se skupilo ko ptičica na zimi* (szf, 21), *Što si se pokunjio ko nevesta?* (szf, 45), *Ovaj se upleo ko pile u kućinu* (szf, 65), *Naši su stisnuti ko kokošje dupe* (szf, 132). Egy helyütt „dupla”, vagyis két egymás után következő hasonlatra is rábukkantam: (...) *tih je ko u zagrobnom svetu, jedino naša kola škripe drumom*,

ko da anđeo smrti kašlje izjutra (szf, 14), másutt pedig egy dologra (a mély alvásra) két teljesen összeegyeztethetetlen, ám alternatívaként feltüntetett hasonlatot használ a szerb fordító, humoros effektust idézve elő: *Ali Asenčo je spavao kao beba, ili ko zaklan* (szf, 84). Sokszor ugyanaz a hasonlat szemantikailag csak nüansokban különbözik a szerb, illetve a magyar fordításban, ám a magyar fordítást „zamosabb” székely dialektusban olvassuk. Jó példa erre a következő mondat: *No, ja sam se pogubio ko ludak u bostanu* (szf, 146), ahol a *pogubio* igének szlengszerű utórezgése van. Ezzel szemben a magyar fordításban ugyanezen a helyen ezt olvassuk: *De elkalandoztam kicsidég, mint gelegonya a veteményesben* (mf, 170). Hasonló tendenciát érhetünk tetten a következő hasonlatnál is: *Šta su se raspisali ko hilendarski monasi, sodomisti* (szf, 185) – *Ángyuk valagának skríbolnak annyit, akár az Athosz hegyi szodomista csuhások* (mf, 216). Akad azonban olyan példa is, ahol az ódon patina megőrzésének, az enyhe archaizációnak a kényszerére hasonló eszközökkel tesz eleget mind a két fordító: *Njihovi crveni fesovi blještali su na suncu ko grnčarija na pazarištu* (szf, 317) – *Veres fezeik úgy villogtak a napfényben, mint fazekak a piacon* (mf, 366).

A velős népi igazságok, parasztbölcsességek, közmondások esetében is a hasonlatokra érvényes tendenciára emlékeztető fordítói trend észlelhető. Ahol tehát a magyar verzióban magvas, Krasztev által megalkotott, részben székely vagy „kreolizált székely”, a mai pesti szlenggel (is) kevert székely nyelven megfogalmazott mondások vagy általános igazságok hangzanak el, ott Jasmina Jovanović modernebb szerb nyelvi fordulatokat használ, ám ezúttal ő is óvakodik a szlengtől, inkább a közérthetőbb, de nem archaizáló, nem nyelvjárási népi nyelvi fordulatokat használja. Íme néhány párhuzamos példa ennek illusztrálására: *Bugarin je zle sudbe. To ko da nije ime naroda nego neke bolesti. Večito nesrećni.* (szf, 165) – *Bolgárnak lenni kész veredelem. Olyan ez, mintha nem egy népnév vóna, hanem valami kórság. A bolgár az, aki feszt elbukik.* (mf, 193); *Strancima dupe daje, a svoje surovo izdaje!* (szf, 275) – *Az idegennek bepucsit, a saját fajtájának a vérit szívja.* (mf, 318). És míg e két példa inkább a már-már

közmondásba illő, Kelet-Közép-Európára és a Balkánra jellemző (nemzeti alapú) panaszkodásnak a kifigurázásaként is olvasható, a többi esetben valóban létező, gyakrabban vagy ritkábban használt szólásmondásokról van szó: *Naučio pop na varen bob, nestalo popa, odučio se popa* (szf, 233) – *Rákapott a pap, hogy jár neki főtt bab, elfogyott a bab – leszokott a pap* (mf, 270); *Hopa-cupa dva dana, kuku-lele doveka!* (szf, 234) – *Két nap etyem-petye, örökön fáj a feje.* (mf, 271).

Előfordulnak azonban a regényben olyan, látszólag laposabb, közhelyszerűbb frázisok vagy teljesen egyszerűnek látszó kijelentések, amelyeket a szerb fordító mélyebb kulturális asszociatív mezőbe ágyaz (megl lehet, hogy fordítói kompenzációról van szó, ahol olyan bolgár irodalmi és kulturális allúziókért „kárpótolja” a szerb olvasókat, amelyeket más helyen kénytelen volt kihagyni). Így például az a mondat, amely magyarul egyszerűen így hangzik: *Felesleges csetepátéra és zajongásra semmi szükség* (mf, 231), a szerb fordításban egy híres szerb felvilágosodáskori író közismert mondatának a parafrázisává változik: *Nema potrebe da udaramo u zvona i praporce.* (szf, 200). Még a kevésbé művelt szerb olvasó is egyből ráismer a szerb felvilágosodás egyik szellemi óriásának, Dositej Obradovićnak a mondatára ebben, amely így hangzik: *Knjižje, braćo moja, knjižje, a ne zvona i praporce.* Ennek a regénynek a kontextusában ez kifejezetten jó megoldásnak tűnik.

Tekintettel a magyar fordító sokkal inkább kreatív, nyelvteremtő, majdhogynem „prózaí átköltésnek” nevezhető stratégiájára, csak feltételezni lehet, hogy az efféle fordítói kompenzációk száma jóval nagyobb a magyar változatban – a rendkívül pedáns végjegyzetek ellenére is –, hiszen egy ilyen vastkos kötetben valóban lehetetlen minden kulturális referenciára kitérni, ha más miatt nem, akkor az így bekövetkező olvasási élmény gyakori, óhatatlan lelassítása, megakasztása miatt sem. G. Bogár Edit szerint: „(...) a gyakori lábjegyzetelés azonban krimiben (és általában szépirodalmi művekben) nem szerencsés megoldás, hiszen megakasztja az olvasás folyamatát” (G. Bogár 2018: 530).

Ebből a szempontból, az összességében könnyebben, gyorsabban olvasható, de nem annyira élvezetes Jasmina Jovanović-féle fordítás – ez természetesen csak szubjektív olvasói benyomáson alapuló vélemény – a bolgár kulturális referenciák tekintetében némileg pedánsabb. Krasztev Péterrel ellentétben Jasmina Jovanović – vagy a kötet szerkesztője – nem a végjegyzetelést, hanem a lábjegyzetelést választotta, ügyelve arra, hogy csak oda tegyen lábjegyzetet, ahol az valóban szükséges vagy éppenséggel kihagyhatatlan. Érdekes példa erre egy dialógusban elhangzó mondat, amelyet Krasztev népiesen fordít: *A garast a kasba, a békát a vékába*. (mf, 103). Ez nyilvánvalóan arra utal, hogy Krasztev tudja – irodalmi parafrázisról van szó, egy híres bolgár népmesére való utalással, ám nem akarja ezzel fárasztani az olvasót. A filológiai precízebb szerb fordító viszont szó szerint fordítja le a mondatot – *Šutni torbu sa groševima pa u Stambol!* (szf, 89) –, és egy lábjegyzetben röviden elmagyarázza a népmese eredeti címének – *Putam torba s grošove, na Stambol sa s košove* (szf, 89) – a jelentését, illetve tanulságát, miszerint az, aki túl sokat akar, a végén azt a keveset is elveszíti („jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok”-féle logika). A szerb olvasó tehát gazdagabb lesz egy fontos irodalmi információval, viszont a velős népi kifejezőeszköztől, az egyszerű, szellemes rímtől megfosztatik. A magyar fordításban ellenben azt visszakapja, viszont filológiai magyarázat nélkül. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a szerb fordító szisztematikusan „menekül” a rímes versikék vagy ide-oda betűzdelt alliterációk formahű visszaadásától, de tény, hogy ez kevésbé spontán és versszerű megoldásokat eredményez, mint a magyar fordításban. Íme egy példa. A szerbben mesterkéltnak, kínrímesnek és szemantikailag is zavarosnak tűnik a következő gyermekvers-részlet: *Atanase, hromo prase, ko te pase – Čika Tase* (szf, 112). A magyar fordításban ugyanezen a helyen jóval természetesebb versbetéttel találkozunk: *Atanáz, Atanáz, részeg disznófar-turkász, mikor visz el a kanász?* (mf, 130).

Egyszerűbb prózai szójátékok esetében viszont van, amikor az egyszerű, mindennapi megoldás befogadói szempontból szerencsésebb, mint a mindenáron forszírozott és néhol eltúlozott népiesítés, archaizálás. Ilyen esetekben a

lecsupaszított, mindennapi vagy akár mai szlengben kifejezett gondolat akár szellemesebbnek is tűnhet. Így például a kissé túlforszírozott Krasztev-féle megoldásnál – *A bolgár ügyet mindannyian egységesen annak a már sokat emlegetett ürdöngi rőt fasznak a hegyire kívánták, pászá* (mf, 316) – az egyszerű megoldás, amelyhez Jovanović folyamodott – *Bugarska stvar je već svima bila preko one stvari, razume se* (szf, 274) – spontánabb, kevésbé tolakodó humorizálásnak látszik.

Ugyanakkor a magyar fordításban a hirtelen, szinte a semmiből előugró szleng-kifejezések épp spontán humoruk révén múlják felül a konvencionálisabb szerb megoldásokat. Jó példa erre a következő, dialógusban elhangzott mondat két verziójának az összevetése: *Da ne ispadneš na kraju i ti neki Ciga iz Žerune* (szf, 18) – *A végén még kiderül, hogy csak egy zserunai dzsipó vagy* (mf, 21). Természetesen a szlengszerű megoldásoknak az egyik legnagyobb hátulütője, hogy gyorsabban elévülnek, és gyakorlatilag csak a kortárs olvasókat szólítják meg közvetlenül, kérdés, hogy a jövő olvasói hogyan reagálnak majd rájuk.

A példákat egy ilyen sokrétű és vaskos regény esetében, akár külön-külön, akár párhuzamos olvasatban, szinte a végtelenségig lehetne sorolni. Feltehetően még egy-egy hibát vagy leiterjakabot is lehetne találni. Ehhez azonban szükség lenne a bevezetőben említett „harmadik lábra”, a bolgár nyelv rétegeinek és a bolgár kulturális referenciáknak az alapos ismeretére. Ebből a szempontból ez a tanulmány természetesen nem pótolhatja a szlavisták, a bulgarológusok tudós olvasatait. Abban azonban talán reménykedni lehet, hogy ez a szöveg, akár polemikus tudományos válasz formájában, előidézheti konkrétan a magyar szlavista-bulgarológiai szakmai tábor fordításkritikai reakcióját, amelyet ennek a Krasztev Péter által megteremtett monumentális *fordításeseménynek* véleményem szerint már régen elő kellett volna idéznie. Természetesen egy ilyen többé-kevésbé szisztematizált párhuzamos elemző olvasónapló hozadékára épülő szövegben lehetetlen teljesen kikerülni az értékítéleteket, az esztétikai állásfoglalást. Devecseri Gábor magát a fordítást „*mint ugyancsak állásfoglalást*”

(Devecseri 1973: 30) ⁴ látta, élte meg. Meggyőződésem, hogy ettől az állásfoglalástól a fordításról szóló (meta)diskurzusnak, a fordításelemzésnek-fordításkritikának sem kellene megfutamodnia.

Bibliográfia

Kiadások

Ruskov, Milen 2017. *Uzvišenje*. Prevod s bugarskog Jasmina Jovanović. Beograd: Dereta.

Ruszkov, Milen 2017. *Felmagasztosulás*. Fordította és a jegyzeteket írta Krasztev Péter. Az utószót írta Parti Nagy Lajos. Budapest: L'Harmattan.

Felhasznált szakirodalom

Arisztotelész 1974. *Poétika*. Budapest: Magyar Helikon. Ford. Sarkady János. Online: <http://mek.oszk.hu/04100/04198/04198.pdf> (utolsó meglejtés ideje: 2020. 04. 27.)

G. Bogár Edit 2018, Finn bűnügyek magyar kontextusban, avagy egyes fordítói kihívások krimik fordítása során. In: *Studia humaniora ouluensia 16. Kuinka mahottomasti nää tekkiit. Juhlakirja Harri Mantilan 60-vuotispäivän kunniaksi*. Oulu: Faculty of Humanities, Linnanmaa, University of Oulu, Finland. 527–544.

Devecseri Gábor 1973. *Műhely és varázs*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Kappanyos András 2020. Milyen fordítástudomány? Elhangzott 2019. november 29-én Belgrádban, a *Belgrádi hungarológia 25 éve* elnevezésű konferencián, a Belgrádi Egyetem Filológiai Karán. Még publikálatlan szöveg, szerkesztés alatt (a szerző szíves engedélyével).

Klaudy Kinga 2002. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.

Lytard, Jean-François 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Translation from the French by Geoff Bennington and Brian Massumi. Foreword by Fredric Jameson. Manchester: Manchester University Press.

Milosevits Péter 1998: *A szerb irodalom története*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Parti Nagy Lajos 2017. Írott magaszt. In: Ruszkov, Milen 2017. *Felmagasztosulás* (utószó). Budapest: L'Harmattan. 393–395.

Tihanov, Galin 2019. Travels across Language: Cosmopolitanism Made/Unmade. Elhangzott Oslóban, az Oslói Egyetem Humanisztika Karán 2019. szeptember 9-én, a *Transnational Literature in Eastern-Central Europe* nemzetközi tudományos projekt keretében megtartott workshop-on. Még publikálatlan szöveg (a szerző szíves engedélyével).

⁴ A kiemelés Devecseri Gáboré (a szerző – M. Č.)

Two Translations of the Same Novel in the Scope of Different Translation Strategies

Marko Čudić, University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Hungarian Studies

Abstract

The aim of this article is to try to compare the Hungarian and Serbian translation of the 2011 novel *Възвишение* written by the world renowned contemporary Bulgarian novelist Milen Ruskov (Милен Русков, born in 1966). The Hungarian translation of this novel by Péter Krasztev was published in 2017 with the title *Felmagasztosulás*. The Serbian translation by Jasmina Jovanović, entitled *Uzvišenje*, was also published in 2017. Bulgarian and international literary critics have already noticed that this novel can be read also as a (pseudo)historical novel, but that it can also be understood as a satirical, estranged reinterpretation of Bulgarian history. Ruskov achieves this estrangement effect by destabilizing and ridiculing the big national narratives, as well as by the means of a specific pseudo-archaic language. Some theoreticians call this language, which never really existed, a modern version of the so-called *gawęda* language and connect it with Witold Gombrowitz's novel *Trans-Atlantyk*. And although the author of this article is fully aware of the fact that his competence in this field lacks the "third pillar", that is, a thorough knowledge of Bulgarian language and its layers, it is clear that the Hungarian and Serbian translations of this novel show two translation strategies, which differ in almost every aspect. Thus, the main goal of this article is to analyze these two significantly different strategies, as well as to carefully point out some of the possible gains and losses that go along with them.

Keywords: poetics of translation, translation strategies, (pseudo)archaization, modernization, translation(s) of contemporary Bulgarian literature.

Dva prevoda istog romana u svetlu različitih prevodilačkih poetika

Marko Čudić, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za hungarologiju

Sažetak

Cilj ove studije jeste da pokuša da uporedi mađarski i srpski prevod romana *Възвишение* svetski priznatog savremenog bugarskog prozaiste Milena Ruskova (rođenog 1966. godine). Roman je objavljen 2011. godine. Mađarski prevod ovog romana, delo je Petera Krasteva (Krasztev Péter) i objavljen je 2017. godine pod naslovom *Felmagasztosulás*, a iste godine objavljen je i srpski prevod iz pera Jasmine Jovanović, pod naslovom *Uzvišenje*. I bugarska i međunarodna kritika već su primetile da se ovaj roman Milena Ruskova može, između ostalog, čitati i kao (pseudo)istorijski roman, ali se može shvatiti i kao satirična, oneobičena reinterpretacija bugarske istorije. Ovaj efekat oneobičavanja Ruskov postiže kroz destabilizaciju i ismevanje velikih nacionalnih narativa, kao i kroz jedan osobeni pseudoarhaizovani jezik. Taj i takav pseudoarhaizovani jezik, koji zapravo nikada nije postojao, u stručnoj literaturi naziva se i svojevrstnom modernom varijantom tzv. *gavenda*-jezika i dovodi se u vezu sa romanom *Trans-Atlantik* Vitolda Gombroviča.

I premda je autor studije potpuno svestan toga da njegovoj stručnoj kompetenciji u ovoj oblasti nedostaje „treći stub”, odnosno temeljno znanje bugarskog jezika i njegovih slojeva, činjenica je da mađarski i srpski prevod svedoče o dve, gotovo po svemu različite prevodilačke strategije. Glavni cilj ove studije jeste dakle analiza ove dve značajno različite strategije, kao i oprezno ukazivanje na moguće dobitke i gubitke koje one donose.

Ključne reči: prevodilačke poetike, prevodilačke strategije, (pseudo)arhaizacija, modernizacija, prevod(i) savremene bugarske književnosti.